

FOLOSIREA IZVOARELOR ISTORICE — MIJLOC DE ÎNTEMEIERE ȘTIINȚIFICĂ A LECȚIEI

AUREL IORDĂNESCU

În cadrul procesului de înnoire pe care îl străbate învățămîntul, profesorul de istorie trebuie să se preocupe în chip tot mai stăruitor de folosirea, în desfășurarea lecțiilor, a acelor modalități didactice care să contribuie în chipul cel mai direct și mai eficient la creșterea valorii informative și formative a studiului istoriei. Cu alte cuvinte, el trebuie să dea expunerii sale o *întemeiere științifică* de natură a atrage adevărată și conștientă a elevilor săi față de adevărurile pe care el le înfățișează.

Pornind de la aceste considerații, ne propunem să urmărim acel aspect al procesului de modernizare care contribuie în chipul cel mai direct și mai eficient la întemeierea științifică a lecției de istorie, și anume la folosirea documentului ca mijloc de ridicare a valorii informative și formative a disciplinei noastre, ca rezultat al capacității lui de a înfățișa elevilor faptele istorice în determinările lor concrete și de a contribui prin aceasta la atingerea unei cunoașteri istorice cu adevărat științifice, ca una care izvorăște din contactul direct cu realitățile timpului studiat.

Fără îndoială că folosirea documentului la lecția de istorie nu este o noutate: ea s-a folosit în învățămîntul nostru și în trecut și se folosește și astăzi. Dar, cu unele excepții, ea a fost înțeleasă mai ales ca o agrementare a lecției, pe care, mai ales la început de carieră, mai cu toții am practicat-o. Dar în această modalitate metodică nu este vorba de agrement, ci de întemeiere științifică. Pentru că această întemeiere științifică este cerută de faptul că în procesul de înnoire al învățămîntului istoriei, simpla afirmație a profesorului nu mai poate fi considerată întotdeauna suficientă: la nivelul actual de dezvoltare al științei istoriei și în concertul celorlalte discipline, unde experimentul aduce după sine adevărată și conștientă a elevilor față de adevărurile ce le sînt înfățișate de profesor, *demonstrația*, cel puțin de la o anumită vîrstă, se impune. Or, folosirea documentului reprezintă, în cazul nostru, tocmai experimentul.

De aceea, considerînd că vremea reducerii lecției de istorie la o simplă povestire a trecut, că *explicația causală* în cadrul unei desfășurări cronologice a faptelor istorice este singura modalitate de a face istoria înțeleasă de elevi, dar că explicația causală ea însăși are nevoie de un temei, care, pe de o

parte, să-i dea *garanția de autenticitate*, iar pe de altă parte, să adauge aspectului rațional *culoarea locală, specificul timpului*, așa încît să stimuleze și interesul și imaginația elevilor, socotim că din toate elementele ce stau la dispoziția profesorului de istorie pentru a da lecției o întemeiere științifică, *izvorul original*, sub forma *documentului narativ* — fie *inscripție, diplomă sau cronică* — este acela care contribuie în cea mai mare măsură la atingerrea acestui obiectiv. De aceea, asupra lui ne vom opri în cele ce urmează.

Folosirea justă a documentului istoric la lecția de istorie ne obligă, însă, să stăruim puțin asupra metodicii utilizării lui. Și aceasta, deoarece introducerea documentului în lecție reclamă o serie de operații preliminare, între care unele destul de dificile, urmate de o întreagă tehnică a folosirii lui în cadrul lecției. Ceea ce pare relativ ușor la prima privire se dovedește în realitate o modalitate de lucru pretențioasă, care cere *simț pedagogic, reflexiune, pregătire atentă* și mai ales o *îndemînare metodică* de a transforma vestigiile unor vremuri îndepărtate în fresce de viață, capabile să genereze o imagine justă și inteligibilă a trecutului.

Scopul pe care îl urmărește în liceu folosirea izvorului istoric este întemeierea științifică a acelor evenimente și procese a căror însemnătate necesită un *spor de dovadă* și de *argumentare* în vederea : a) ușurării înțelegerii faptului sau procesului, a cărui complexitate necesită lumini mai numeroase ; b) antrenării convingerii conștiente a elevilor, dată fiind, pe de o parte, însemnătatea faptului, iar pe de alta, gradul de dezvoltare sufletească a elevilor, care nu se mai mulțumesc cu afirmații, ci vor dovedi ; ori, în istorie, documentul, considerat în accepția de mărturie contemporană, reprezintă dovada cea mai stringentă și mai irecuzabilă, de natură să antreneze adevărată aderența elevilor, cu condiția ca ea să fie administrată în condiții de accesibilitate vârstei lor. Un exemplu. Simpla afirmație a profesorului că, după cucerirea Daciei de către romani, elementul autohton a persistat și a fost în mod treptat romanizat nu reprezintă pentru toți elevii dovada irecuzabilă a realității faptului istoric. Dacă, însă, profesorul aduce în sprijinul afirmației sale *două inscripții latine*, posterioare anului 200 e.n., deci, la aproape un secol după cucerirea romană, dintre care una menționează pe un dac *Daizus*, fiul lui *Comozous* (ambele nume dace), ai cărui fii, însă, daci și ei, poartă numele romane *Justus* și *Valens*, iar a doua amintește pe dacul *Mucapor*, al cărui fiu *Scoris* (nume dac) are din căsătoria cu *Aurelia Eftepir* (o dacă în curs de romanizare, așa cum arată numele latin *Aurelia*, adăugat la cel dac de *Eftepir*), patru copii purtînd toți nume romane : *Aurelius*, *Sabina*, *Valens* și *Sabinianus*, nici un fel de îndoială nu mai este posibilă. Pe la anul 200 e.n. mai erau în Dacia băștinași, care purtau nume dace, dar ai căror descendenți erau în curs de romanizare. Lectura comentată a două inscripții a antrenat convingerea deplină a elevilor.

Din considerarea scopului, așa cum a fost înfățișat mai sus, decurg două concluzii de ordin metodic : 1. *Beletristica*, în calitatea ei de reflectare artistică a realității istorice, se elimină de la sine, dat fiind că rolul ei în lecție este altul decît acela de a-i da acesteia o întemeiere științifică. Firește, aceasta nu vrea să însemne că beletristica trebuie exclusă din economia unei lecții de istorie ; ceea ce trebuie precizat este necesitatea de a se evita *confuzia*

între izvor și material beletristic, pentru a nu se ajunge la situația întâlnită cu ocazia unei inspecții de definitivat, în cadrul căreia s-a citit ca „izvor” istoric un pasaj din *Frații Jderi* de Mihail Sadoveanu. 2. *Folosirea documentului* la lecție își are *limitele ei*, impuse de specificul învățămîntului mediu. În adevăr, spre deosebire de Universitate, unde însăși expunerea se întemeiază pe *analiza critică* a izvoarelor, în liceu expunerea este în chip necesar dogmatică, izvorul avînd drept scop numai să illustreze, întărind anumite afirmații care au nevoie de o mai puternică fundamentare.

De aceea se impune o îndoită limitare a folosirii izvoarelor: una cantitativă și alta calitativă. a) *Cantitativă*, în sensul că nu toate lecțiile au nevoie de introducerea citării și analizei unui izvor, dat fiind că nu toate includ o problematică a cărei rezolvare să necesite prezența izvorului. Dimpotrivă, se poate afirma că numărul lecțiilor care necesită intervenția directă a izvorului, în sensul aici considerat (adică de întemeiere științifică), nu depășește jumătate din ansamblul cursului. De aceea, este recomandabil să nu se abuzeze, în sens spectacular, de introducerea documentului în lecție, ci să se respecte cu strictețe principiul folosirii lui în sens utilitar. b) *Calitativă*, în înțelesul că folosirea izvorului urmărește lămurirea *aspectului esențial* al lecției, obținerea din partea elevilor a unei înțelegeri superioare, ca una ce se întemeiază pe elemente contemporane direct sesizabile și — prin aceasta — de natură a genera în mintea elevilor o reprezentare adecvată a faptului sau procesului esențial, a cărui exactă înțelegere le luminează pe toate celelalte care vin să întregescă tabloul (deci, folosirea numai a acelor izvoare ce răspund acestei cerințe calitative, cu renunțarea la celelalte). Aceasta arată, însă, că folosirea izvorului reclamă din partea profesorului o *atență analiză prealabilă* a conținutului lecției, pentru a stabili care este *procesul esențial* care determină *integrarea într-o structură unitară* a proceselor și faptelor secundare, pentru ca în funcție de el și pentru o cît mai completă lămurire a lui să fie introdus izvorul. Așa, de exemplu, la lecția privind cristalizarea feudalismului pe teritoriul de la sud de Carpați, procesul esențial îl constituie formarea claselor fundamentale și antagoniste ale orînduirii feudale — boierii și țărani — și apariția celor trei forme ale rentei feudale. De aceea, pentru a întemeia științific înfățișarea acestui proces, profesorul va analiza părțile din Diploma Ioaniților (1247) care atestă existența claselor și a rentei feudale, deoarece o dată lămurit acest fapt, celelalte se înțeleg în lumina lui.

În fine, încă o observație. Izvoarele istorice nu se folosesc la lecție numai pentru a-i da o cît mai strictă întemeiere științifică, ci și pentru a da cursului de istorie acea *atmosferă de autenticitate istorică*, acea culoare locală (care, în cazul istoriei, ar merita mai degrabă apelativul de „culoare temporală”) sau, cum foarte frumos s-a spus, pentru a face ca în desfășurarea lecției de istorie „să domnească duhul Muzei Clio”. Să ne gîndim numai la forța sugestivă a celor mai evocatoare pasaje ale descrierii ciumei din Atena, din *istoria lui Thukydidēs* sau la consemnarea din *memoriile lui Angiello* privind starea de panică ce domnea în oștirea lui Mohamed al II-lea în timpul înaintării spre Suceava, din vara anului 1476. Lectura lor comentată îngăduie elevilor să înțeleagă tocmai „atmosfera” care a provocat că-

derea lui Perikles (și prin aceasta, noua orientare pe care a luat-o războiul peloponeziac) și „psihoză” care a provocat eșecul sultanului.

Dar pentru a folosi izvoarele, *profesorul trebuie să le cunoască și să știe unde le poate găsi cu ușurință*. Firește, el se poate adresa marilor culegeri de documente și inscripții sau edițiilor critice de cronici. Lucrul, însă, nu este prea ușor, așa încât este preferabil să se adreseze culegerilor speciale, care pe lângă avantajul de a oferi un material selecționat și clasat, îl mai are și pe acela al accesibilității. Astfel, sub titlul *Din faptele străbunilor*, N. Iorga a publicat o adevărată *Istorie a Românilor prin cronicari*, în care cele mai caracteristice pasaje ale cronicarilor sînt grupate într-o ordine sistematică și cronologică, foarte apropiată de prevederile programei de învățămînt a vremii (1923). În 1928, prof. I. Lupaș, pornind tot de la prevederile programei, a publicat o foarte utilă culegere de izvoare intitulată: *Lecturi din izvoarele istoriei patriei*, în care se găsesc cele mai de seamă izvoare ale istoriei noastre, în traducere românească și însoțite de scurte comentarii. Tot lui N. Iorga i se datorește o culegere de *Scrisori de boieri și de domni*, alcătuită pe baza unei foarte judicioase trieri. Mai recent, Ștefan Pascu împreună cu Vladimir Hanga au publicat o excelentă *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, din care au apărut pînă acum 3 volume, în care sînt cuprinse, în ordine sistematică și cronologică, principalele izvoare ale istoriei noastre pînă în secolul al XIX-lea. De subliniat la această publicație locul pe care îl acordă documentelor referitoare la Transilvania, fapt care umple o lacună. Concepută ca o culegere de izvoare istorice pentru uzul studenților facultăților de istorie, *Chrestomația* publicată de N. Lascu și H. Daicoviciu (pînă acum 2 volume: unul, litografiat, privind Orientul antic și al doilea, tipărit, consacrat Greciei antice) cuprinde texte variate, însoțite de o foarte sobră adnotație. De real folos este colecția recentă, îngrijită de Maria Holban, în care sînt publicate extrase privind țările noastre din relatările călătorilor care ne-au vizitat țara în decursul vremii. Primele trei volume, mergînd pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, reprezintă un model de acribie și de comentariu explicativ. În fine, să nu uităm *Crestomațiile* școlare datorate lui Em. Condurachi (*Istoria antică*) și C. Mureșan (*Istoria Evului Mediu*). Toate sînt deosebit de utile, dar trebuie ținut seama că în alegerea textelor ilustrative autorii nu au pornit de la stabilirea aspectului esențial al lecției, ci de la necesitatea ilustrării lecției considerate global. Nu voim prin aceasta să aducem o critică acestor crestomații, care și-au vădit în chip constant utilitatea, ci să atragem atenția asupra îndatoririi ce revine profesorului de a proceda la o selectare pornind de la criteriul pedagogic fundamental, reliefares esențialului. Și, deoarece este vorba de a întemeia din punct de vedere științific ideea centrală a unei lecții, elementul ei fundamental, se cere nu numai cunoașterea principalelor izvoare, dar și un discernămint critic îmbinat cu simțul nevoilor pedagogice imediate, pentru a alege tocmai acele texte (inscripții, diplome, hrisoave, pasaje din cronici) care să lumineze direct și cu cea mai mare intensitate posibilă esențialul lecției. De aceea, cel mai potrivit lucru este alcătuirea proprie a unei culegeri de izvoare, alese cu grijă și clasate, fiecare izvor găsindu-se transcris pe o fișă separată, numerotată și integrată mapei cursu-

lui respectiv. Pe lângă faptul că vor răspunde nevoilor concrete desfășurării cursului, ele vor avea și calitatea de a fi fost selectate pornindu-se tocmai de la criteriul sus-amintit al reliefării esențialului. Revizuite și îmbogățite an de an, adnotate pe baza constatărilor făcute la clasă cu ocazia folosirii lor în chip tot mai eficient, ca rezultat al experienței metodice dobândite, ele vor constitui cu timpul una dintre cele mai solide pîrghii ale întemeierii științifice și ale desfășurării metodice a lecțiilor.

În sfîrșit, în alegerea izvoarelor, pe lângă criteriile de mai sus, se cere, de asemenea, să nu pierdem din vedere că *scopul* învățămîntului de cultură generală este *precumpănitor formativ*, nu de specializare și că, deci, argumentația științifică cu ajutorul izvorului istoric nu este un scop în sine, ci urmărește formarea acelei capacități intelectuale care este *spiritul critic* și, ca o încoronare, formarea *simțului istoric*, adică a capacității de înțelegere a faptelor trecutului așa cum apăreau ele contemporanilor.

Odată textul ales, se ridică trei întrebări: 1. *Ce parte* a lui urmează a fi înfățișată și comentată elevilor? 2. *În ce moment* al lecției trebuie *introdus și integrat*? 3. *În ce fel* va fi condusă *analiza lui*, încît să contribuie în chip eficient la întemeierea științifică a expunerii de pînă atunci a profesorului?

Răspunsul la aceste întrebări este strîns legat de *problema timpului* de care dispune profesorul pentru desfășurarea lecției. Pentru că o preocupare de căpetenie a profesorului, atunci cînd se hotărăște să includă în expunerea unei lecții un izvor istoric, trebuie să fie aceea ca *lecția să se încadreze în timpul afectat ei* de programă, în așa fel încît introducerea izvorului să nu tulbure întru nimic *economia firească a lecției*, adică să nu o lipsească de unele elemente de conținut pe considerentul că „timpul nu mai îngăduie și prezentarea lor” și nici să prelungească durata lecției, luîndu-le elevilor și recreația. Fiindcă, într-o atare eventualitate este cazul să ne întrebăm: care este valoarea reală a unei lecții privind perioada consolidării domniei lui Ștefan cel Mare (1457—1471), în care profesorul ar folosi just fragmentele esențiale din scrisoarea adresată de domnul Moldovei regelui Poloniei, în 1468, cu privire la desfășurarea războiului cu Matei Corvin din decembrie 1467, ca și prezentarea cronicii moldo-germane referitoare la trădarea vornicului Isaia, dacă, talonat de timp, ar trece peste lupta de la Lipnic, fără să-i sublinieze tocmai rolul jucat în consolidarea puterii domnești, ca rezultat al convingerii dobîndite de răzeși că Ștefan este un hotărît apărător al lor? Se vede, astfel, necesitatea unei mature chibzuiri asupra distribuirii materialului lecției pentru ca aceasta să se încadreze în timp.

Dar din faptul că introducerea izvorului nu trebuie să afecteze economia lecției în sensul duratei și conținutului ei, nu urmează de loc că această introducere nu poate afecta structural economia ei. Dimpotrivă! Introducerea izvorului obligă adesea la ajustări și nu odată duce la schimbarea însăși a structurii lecției în vederea mai bune ei adaptări la perspectiva pe care introducerea izvorului o creează. Tocmai în această necesitate și în găsirea celor mai potrivite modalități de venire în întîmpinarea ei, cu respec-

tarea, în același timp, a principiilor metodice fundamentale, rezidă greutatea folosirii cu adevărat eficiente a izvorului istoric în cadrul lecției.

De aceea, ținând seama de timpul scurt de care dispune, profesorul va trebui să se limiteze la lectura și comentarea unor *texte puțin întinse*: întinderea textului folosit va trebui să nu depășească 20 de rînduri tipărite — și aceasta numai atunci cînd este necesară folosirea mai multor izvoare în cadrul aceleiași lecții —, și să se limiteze, în cea mai mare parte a cazurilor, la întinderi variind între 6 și 12 rînduri. În orice caz, însă, textul ales trebuie să corespundă problemei centrale a lecției, căreia să-i dea un spor de întemeiere științifică. Astfel, din *brisovul lui Constantin Mavrocordat*, din 1746, se vor folosi numai rîndurile în care sînt înfățișate condițiile eliberării rumânilor, deoarece ele lămuresc *esența* reformei.

În ce moment al lecției se introduc lectura și analiza izvorului? Deși părerile sînt împărțite, experiența pare a dovedi că, ținând seama de rolul pe care trebuie să-l joace, izvorul trebuie introdus acolo unde intervenția lui realizează *maximum de eficiență*. Cu alte cuvinte, el trebuie introdus în *momentul abordării problemei centrale*, esențiale a lecției, și anume, după ce elementele ei constitutive au fost înfățișate de profesor, în așa fel încît, datele complementare ale izvorului, distinse prin analiză, să întregească și să consolideze datele înfățișate de profesor, realizînd *un moment de înțelegere concretă* a fenomenului istoric considerat. Așa, de exemplu, la lecția privind cristalizarea relațiilor feudale pe teritoriul de la sud de Carpați, unde problema centrală este formarea claselor fundamentale ale orînduirii feudale, după ce profesorul explică condițiile de constituire a acestor clase citește din *Diploma cavalerilor Ioaniți* (1247) fragmentele care menționează formațiunile politice de tip feudal, existența celor trei forme ale rentei feudale (venituri, foloase și slujbe = cens, dijmă, clacă) și a celor două clase fundamentale („maiores terrae” și „rustici”) încheind cu pasajul care menționează „aparatură ostășescă” al valahilor. Pe baza unei analize comparative, el stabilește adevărul fundamental al existenței relațiilor feudale deplin încheiate, așa cum rezultă din diplomă (izvor contemporan), după care urmărește, ca o concluzie logică, dar și istoricește (pe bază de izvor) întemeiată, tendința de independență a feudalilor locali față de coroana maghiară, concretizată în încercarea lui Litovoi. În felul acesta, datele oferite de izvorul contemporan, confirmă în chip concret și irecuzabil expunerea profesorului, nuanțînd-o în același timp.

Cum trebuie folosit *conținutul documentului*? De la început trebuie subliniat cu vigoare că folosirea izvorului nu trebuie să se reducă la o *simplă lectură*, ci ea trebuie să comporte o *analiză multilaterală a lui*. Această analiză trebuie să cuprindă *reliefarea contemporaneității documentului*, pentru a-i stabili valoarea doveditoare; *analiza conținutului noțiunilor istorice* pe care le cuprinde, ținînd seamă de sensul pe care ele îl aveau la acea dată (așa, de pildă, cuvîntul „rustici” din *Diploma Ioaniților* avea, la acea dată, înțelesul de țărani avînd dreptul de liberă strămutare, iar „bellicus apparatus” reprezenta o forță militară mai complexă și, deci, mai eficientă decît „exercitus”); *evidențierea trăsăturilor care individualizează anumite situații*, făcîndu-le să apară în aspectul lor concret (de exemplu, aspectul

dezvoltat al creșterii vitelor pe teritoriul de la sud de Carpați, reflectat în distincția pe care o face Diploma Ioaniților între „pășuni” și „fînețe”); sublinierea *corespondenței desăvîrșite*, mergînd pînă la *identitate*, între expunerea profesorului și prezentarea izvorului; în sfîrșit, o concluzie care să arate concret chipul în care datele izvorului *confirmă veracitatea datelor* cunoscute și să contureze cît mai desăvîrșit cu putință imaginea procesului sau faptului central al lecției. Nu trebuie uitat că, pînă la sfîrșitul lecției, se vor mai face referiri la izvor, ca la un dispensator de certitudine, realizîndu-se astfel, prin intermediul lui, o mai mare *organicitate* a lecției.

Care sînt *foloasele utilizării izvorului* în cadrul desfășurării lecției de istorie? În primul rînd face să crească *valoarea științifică* a conținutului lecției, deoarece introduce aspectul *confruntării* afirmațiilor profesorului cu datele, irecuzabile, ale documentelor contemporane. În același timp *stimulează spiritul critic* al elevilor, obișnuindu-i să nu se mulțumească cu simple afirmații, ci să reclame întemeierea acestor afirmații pe izvoare contemporane, supuse ele însele unei analize critice. Folosirea izvoarelor contribuie, totodată, la păstrarea de către profesor a *deprinderilor de muncă științifică* dobîndite în anii studiilor universitare: căutarea documentelor; transcrierea și analiza lor; efortul de a găsi în cuprinsul lor elementele care ilustrează procesul esențial al lecției; în fine, integrarea lor în economia lecției, toate reprezentînd momente de preocupare științifică și de exercițiu critic. Dar izvorul istoric mai contribuie și la *creșterea prestigiului științific* al profesorului, deoarece cu această ocazie elevii constată preocuparea științifică a profesorului lor, corespondența desăvîrșită între afirmațiile lui și prezentările documentelor, distincția pe care el o face între certitudine și ipoteză și, mai presus de toate, se conving de posibilitatea unei istorii științifice în care arde flacăra vie a datelor autentice, concludente și sugestive. Dar prin aceasta crește și prestigiul disciplinei noastre în conștiința elevilor.

Iată de ce folosirea izvorului istoric, ori de cîte ori conținutul lecției o cere, reprezintă nu numai un mijloc eficace de întemeiere științifică a lecției și prin aceasta, de ridicare a valorii învățămîntului istoriei în școală, ci și un pas hotărît pe drumul modernizării lui.